

Comparative structural analysis of public buildings in the three Pahlavi I, Pahlavi and post-revolutionary periods in Tehran

Yousef Goodarzi¹
Mehrdad Matin²
Vahid Ghobadian³

Received Date: 26 Jan 2022
Reception Date: 9 Apr 2022

Abstract

One of the most important factors in defining the scope of discipline in the field of Iranian architectural stylistics is comparative research of different time periods based on the study of the causes of various approaches and trends and their impact on the cognitive construction of architecture. For this purpose, the present study, with an analytical-historical method, has comparatively studied the cognitive structure of government buildings in the three periods of the first Pahlavi, the second Pahlavi and after the revolution. Because such buildings have a significant role in promoting different architectural styles due to the full support of the government. Since the coup d'etat of 1299 AD, the whole country came under the domination of the capital and government and public activities and buildings were first concentrated and built in the capital, the city of Tehran has been selected as the study area. In this regard, it was tried to measure the relationship between thought and action by extracting the structural components as subsets of the characteristics of different periods, ie the degree of adaptation of the works with the common theories of their

---

¹ . Department of Architecture, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

² . Department of Architecture, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran (Corresponding Author) mehrdad.matin@ymail.com

³ . Department of Architecture, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

period. Scope of the discipline It is possible to obtain study strategies to formulate theoretical foundations for support in the future.

Keywords: comparative research, architecture, opinion and practice, public buildings

ماهنامه علمی (مقاله علمی-پژوهشی) جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال پنجم، شماره ۲، اردیبهشت ۱۴۰۱ صص ۹۴۳-۹۱۷

<https://dx.doi.org/10.30510/PSI.2022.334410.3274>

تحلیل تطبیقی ساخت‌شناختی بناهای دولتی - عمومی در سه دوره پهلوی اول، پهلوی دوم و پس از انقلاب در شهر تهران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۰۶

یوسف گودرزی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۰

مهرداد متین^۲

وحید قبادیان^۳

چکیده

یکی از عوامل بسیار مهم در تعریف گستره‌ی دیسپلین در حوزه‌ی سبک‌شناسی معماری ایران انجام پژوهش‌های تطبیقی دوره‌های مختلف زمانی بر اساس بررسی علل ایجاد رویکردها و گرایش‌های متعدد و تأثیر آن‌ها بر ساخت‌شناختی معماری می‌باشد. به این منظور پژوهش حاضر با روش تفسیری - کیفی و تاریخی به بررسی تطبیقی ساخت‌شناختی بناهای دولتی سه دوره‌ی پهلوی اول، پهلوی دوم و پس از انقلاب پرداخته است. چرا که این گونه بناها به دلیل حمایت همه‌جانبه‌ی حکومتی از نقش قابل توجهی در ترویج سبک‌های مختلف معماری برخوردار هستند. از آن‌جا که از زمان کودتای ۱۲۹۹ شمسی به بعد، سراسر

۱. دانشجوی دکتری تخصصی، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

۲. مهرداد متین، استادیار، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. (نویسنده

مسئول) mehrdad.matin@ymail.com

۳. وحید قبادیان، استادیار، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مملکت تحت سلطه ی پایتخت در می آید و فعالیت ها و بناهای دولتی و عمومی ابتدا در پایتخت متمرکز و احداث می شدند شهر تهران به عنوان بستر مورد بررسی انتخاب شده است. در این راستا سعی شد تا با استخراج مولفه های ساخت شناختی به عنوان زیرمجموعه های شاخصه های دوره های مختلف رابطه ی میان نظر و عمل یعنی میزان تطبیق آثار با نظریات رایج دوره ی خود سنجیده شود. تا علاوه بر بازشناسی رویکردها و گرایش ها و تعریف گستره ی دیسپلین بتوان به راهکارهایی مطالعاتی جهت تدوین مبانی نظری پشتوانه ای در آینده دست یافت.

واژگان کلیدی: پژوهش تطبیقی، معماری، نظر و عمل، بناهای دولتی - عمومی

مقدمه و بیان مسئله

شناخت و مطالعه معماری گذشته ایران یکی از ضرورت‌های مهم حوزه معماری به شمار می‌آید (ادیب‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷) تا حدی که مروری بر آثار معماری آغاز قرن معاصر نشان می‌دهد که جریان‌های فرهنگی و اجتماعی نقش تعیین‌کننده و شاخصی بر چگونگی شکل‌گیری آثار معماری داشته‌اند. سیاست نیز به عنوان عامل تعیین‌کننده جریان‌های اجتماعی تأثیر مستقیمی بر جریان معماری داشته است (معینی، صارمی، ۱۳۹۴: ۴). بطوریکه سیاست و اقدامات مدیریت شهری تهران در دوره زمانی ۱۲۹۹ الی ۱۳۲۰ شمسی از منظر منافع عامه، دارای تضادی بود که عملاً معماری شهر را با فرهنگ و هویت مردم آن زمان تحت تأثیر قرار داده بود. از یک سو مقابله با شهر رشدنیافته قاجاری که به علت بی‌کفایتی حاکمان آن نتوانسته بود همگام با نیازهای روز، خود را ارتقا دهد، زمینه روانی عمومی برای دگرگونی و تغییر در وضع موجود را فراهم ساخته بود. این موضوع باعث شد که حکومت پهلوی اول با استفاده از آن و تبلیغ شعارهای توسعه، تجدد و مدرنیزاسیون اقدامات خود را به انجام رساند (شعبانی، کامیاب، ۱۳۹۱: ۸۹). اقداماتی که آن‌ها را می‌توان در واقع تقلید و تکرار بی‌منطق الگوهای بیگانه به دلیل از خود بیگانگی و عقده حقارت سران مملکت دید که خاص ایران نبوده و در غالب ممالک غیر صنعتی مشرق زمین و حتی تا دوران معاصر رواج داشته است (نقی زاده، ۱۳۷۹: ۸۶-۸۷). در این دوره است که جهانی‌شدن و استاندارد شدن شیوه زندگی در معماری ترویج می‌یابد و از مشخصه‌های بارز معماری مدرن در این دوره که نام جریان مدرن نیز به آن اطلاق می‌شود، عبارت بود از حذف تزئین، کنار گذاشتن کامل تاریخ و عناصر تاریخی، پلانی آزاد از قیدوبند هندسه کلاسیک، توجه خاص به کارکرد و عملکرد بنا، ترکیب احجام ساده و خالص هندسی مانند مکعب و استوانه و مخروط و غیره و درنهایت برپاساختن بنایی که بتواند جوابگوی تمام انسان‌ها با فرهنگ‌ها و نژادهای گوناگون باشد (خونمیری، حجت، ۱۳۹۱: ۴۵).

از عمده ویژگی‌های مهم معماری بناهای دولتی که این معماران در زمان پهلوی اول و در طراحی این بناها مورد استفاده قرار دادند می‌توان به پیروی از سبک معماری مدرن، سبک نئوکلاسیک، ریتم، معماری مبتنی بر تلفیق شکوه و جلال گذشته‌های دور و آرمان‌های

نوگرایانه معماری ایران، برون‌گرایی، تقلید شکلی معماری کهن از دوره‌های قبل و بعد از اسلام، معماری مبتنی بر سبک بین‌الملل و متأثر از جنبش معماری نوین اروپا اشاره کرد. از جمله بناهایی که به‌طور قاطع از عناصر و نشانه‌های باستانی استفاده کردند، می‌توان به کاخ شهریانی، بانک ملی، مدارس فیروز بهرام و انوشیروان، اداره پست و ساختمان شرکت سهامی فرش اشاره کرد. به‌طور کلی، جو غالب معماری ایران در دوره پهلوی اول، تحت تأثیر سه جریان معماری بود: معماری اواخر قاجار، مدرنیسم و سبک نئوکلاسیک باستان‌گرا (سبک ملی). این جریانات در دوره پهلوی دوم، به یک جریان غالب و تأثیرگذار معماری مدرن تبدیل می‌شود. معماری مدرن شکل گرفته در این دوره، عمدتاً از مجرای کارهای معماران و اندیشه‌های جریان‌ساز اروپا از جمله: سبک بین‌المللی، مدرسه‌ی باوهاوس، کارهای لوکوربوزیه، فرانک لوید رایت، ریچارد نویترا، الوار آلو، جیم استرلینگ و غیره حمایت می‌شد و ماحصل آن صورت ایرانی معماری مدرن بود که با عنوان معماری شبه مدرنیستی نام‌گذاری گردید (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۲۴۳).

دوره پهلوی دوم از نظر فعالیت‌های معماری و شهرسازی به سه مقطع زمانی تقسیم می‌شود که در هر یک از آن‌ها، اوضاع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، برنامه‌ای و جمعیتی خاص تأثیرگذار معماری و شهرسازی وجود دارد: ۱۳۲۰ الی ۱۳۳۲، ادامه معماری پیش از مدرن و مدرن؛ ۱۳۳۲ الی ۱۳۴۴، زمان اوج مدرنیسم و سبک بین‌المللی و معماری بساز بفروشی؛ ۱۳۴۴ الی ۱۳۵۷، شامل نگرشی است که ضمن تکرار سبک‌ها و روش‌های متداول غربی، سعی بر به‌کارگیری ویژگی‌های معماری و شهرسازی گذشته ایران و ایجاد هویت در معماری ایرانی دارد. به این شیوه، "سبک پیوندی، احیایی یا ملی" اطلاق شده است. در این زمان التقاط‌گرایی و کلاسیسیسم نیز وجود داشته و جنبش مدرن، سبک بین‌المللی و معماری بسازوبفروشی هم تداوم دارد (زرکش، ۱۳۹۱: ۲۴).

بعد از وقوع انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷، معماری معاصر ایران تحت تأثیر عوامل گوناگونی چون جریان انقلاب اسلامی، جنگ تحمیلی، توسعه‌ی آموزش معماری، نگاه عمومی جامعه و متخصصین از تجارب جهانی دچار تحولات عمده‌ای شده است (اعتصام و همکاران، ۱۳۹۱:

۲۶). در میان این عوامل انقلاب اسلامی با توجه به ابعاد گسترده‌ی آن نقطه‌ی عطف مهمی در تاریخ معماری معاصر ایران محسوب می‌شود. زیرا بسیاری از تحولات پس‌ازانقلاب به ویژه جنگ تحمیلی، از نتایج تغییر حاکمیت سیاسی در ایران و تشکیل حکومتی غیر وابسته به غرب و شرق به شمار می‌آید. جایگاه معمار و معماری در بعد از وقوع انقلاب اسلامی نامعلوم بود و معماران نیز در این برهه دچار نوعی رخوت و رکود بودند. جامعه تقاضای مشخصی از معماران نداشت و معماران هم پیشنهاد مشخصی برای جامعه نداشتند. در این دوره می‌توان سه گرایش عمده را در روند تحولات فرمی در طراحی معماری معاصر ایران طی سه دهه پس‌ازانقلاب اسلامی مشاهده نمود. در دهه‌ی نخست به دلیل شرایط حاکم بر جامعه و نیز الگوگیری از تحولات پس از مدرن، بر استفاده از الگوهای معماری سنتی ایرانی، در پلان‌ها و نماها و به‌کارگیری مصالحی که شباهت آن با معماری گذشته را بیشتر نماید، تأکید شده است. به‌گونه‌ای که در طراحی فرم بناها، تأکید به استفاده از فرم‌های سنتی به صورت کپی شده به‌وضوح نمایان است. در دهه‌ی دوم تلاشی تقریباً برابر برای استفاده از فرم‌های ایرانی در کنار فرم‌های غربی و سبک‌های جهانی شکل گرفته است. طرح کتابخانه ملی ایران و تالار همایش‌ها و گردهمایی‌های مرکز توسعه‌ی صادرات ایران، برگرفته از این نوع سبک معماری است. در دهه سوم و با حضور معماران نسل پس‌ازانقلاب که بیشتر از جریان‌های فکری روز جهان غرب متأثر بوده‌اند، شباهت میان آثار این دهه با آثار معماری در نقاط مختلف دنیا به ویژه غرب بیشتر شده و آثار برتر معماری ایرانی تا حدود زیادی منطبق بر سبک‌های رایج جهانی طراحی شده‌اند و با گذشت زمان، معماری معاصر ایران، در طراحی فرم معماری از تشابه شکلی به معماری سنتی ایران به تشابه شکلی به معماری غربی رسیده و به بیانی دیگر جهانی‌تر شده است (اعتصام و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۳).

با توجه به موارد ذکرشده، از آغاز عصر پهلوی و تا به امروز، در معماری شهر تهران انواع سبک‌های معماری مورداستفاده قرارگرفته است. در این میان به نظر می‌رسد در وهله اول، بیش‌ترین بناهایی که تحت تأثیر چنین سبک‌هایی قرارگرفتند بناهای دولتی و عمومی هستند. لذا هدف از پژوهش حاضر، به عنوان یک تحقیق بنیادی و نظری، بررسی و تحلیل تطبیقی

ساخت شناختی بناهای دولتی- عمومی در دوره‌ی پهلوی اول و دوم و پس‌ازانقلاب، در شهر تهران است.

سؤالات تحقیق

آیا گرایش‌ها و رویکردهای معماری بناهای دولتی - عمومی به ظاهر مشابه در سه دوره‌ی متفاوت تاریخی ایران (پهلوی اول، پهلوی دوم و پس از انقلاب) واقعاً مشابه اند و معنایی یکسان دارند؟

تشابهات و تفاوت های معماری بناهای دولتی- عمومی در نسبت بین نظر و عمل در دوران مطروحه چیست؟

آیا خصوصیات مشترک ساخت شناختی این سه دوره می توانند به عنوان مولفه‌ها و مبانی پشتوانه ای و قابل اتکاء در معماری بناهای دولتی- عمومی امروز ایران مطرح شوند؟

روش تحقیق

با توجه به اینکه در این پژوهش عوامل تأثیرگذار و اندیشه‌های معماری در معماری معاصر ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد، از یکسو پژوهش بنیادی- نظری بوده و از طرف دیگر نتایج به‌دست‌آمده از پژوهش فوق می‌تواند در معماری معاصر ایران به عنوان رهیافتی جهت معماران و تأثیرپذیری از معماری گذشته و مدرن را نمایش دهد. لازم به ذکر است ماهیت این پژوهش به صورت تحلیلی - تاریخی است چراکه به بررسی پدیده‌های تاریخی گذشته و تأثیرپذیری معماری معاصر (عصر پهلوی اول و دوم و پس انقلاب) به آن پرداخته می‌شود و از طرفی هم با توجه به اینکه پدیده‌ها جنبه کیفی دارند مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

این پژوهش با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای- پایه ای و تحقیقات میدانی، رجوع به آثار مولفین معماری و توصیفات آن‌ها انجام شده است. همچنین از نرم افزار مکس کیودا جهت دستیابی به اهداف مورد نظر استفاده شده است. در این راستا با توجه به رویکرد تطبیقی، ساختار پژوهش به چند مرحله قابل تفکیک است: در مرحله اول، گرایش‌های معماری و

مولفه‌های ساخت‌شناختی مربوط به هر گرایش در هر سه دوره پهلوی اول، پهلوی دوم و پس از انقلاب از نظریات نخبگان مولف استخراج و مولفه‌های ساخت‌شناختی مشترک ذیل مقوله‌سازی شاخصه‌های مربوط به هر دوره تبیین شد. مرحله دوم، تعیین، تحلیل و بررسی نمونه بناهای دولتی - عمومی معماری معاصر ایران است. در این بخش ۳۰ بنا از معماری معاصر ایران متعلق به سه دوره پهلوی اول، دوم و پس از انقلاب در بازه زمانی از سال ۱۳۰۰ تا پایان سه دهه از سال ۱۳۵۷ با مشورت معماران خبره و بر اساس مطالعات انتخاب شد. در پژوهش حاضر داده‌ها از طریق مطالعات میدانی، کتابخانه‌ای و مصاحبه در صورت لزوم جمع‌آوری می‌گردند. بدین منظور می‌توان جنبه‌های مشاهده‌پذیر یک پدیده را که قابل‌اندازه‌گیری است به روش کمی (تجزیه و تحلیل بناها) مورد بررسی و از طرف دیگر جنبه‌های نهفته یک پدیده ایده‌های شکل‌دهنده به طراحی به روش کیفی مورد توجه قرار گیرد، بنابراین در وهله اول به گردآوری داده‌های کمی پرداخته، سپس داده‌های کیفی گردآوری می‌شوند. بدین ترتیب از طریق تحلیل و جمع‌آوری کمی و تحلیل شواهد کیفی می‌توان مورد مطالعه را با استفاده از روش آمیخته کمی و کیفی بررسی کرد. در این راستا سعی شد تا با استخراج مولفه‌های ساخت‌شناختی به عنوان زیرمجموعه‌های شاخصه‌های دوره‌های مختلف رابطه‌ی میان نظر و عمل یعنی میزان تطبیق آثار با نظریات رایج دوره‌ی خود سنجیده شود. داده‌ها توسط نرم افزار مکس کیودا مقوله‌سازی شده و سپس جداول مربوط ایجاد می‌شوند.

پیشینه تحقیق

زرکش (۱۳۸۸) در پژوهشی به بررسی نقش و تأثیر عوامل دولتی در معماری بناهای خصوصی در دوره‌ی پهلوی اول پرداخت. در این پژوهش بناهای خصوصی یکی از اقسام بناها را در تمامی ادوار معاصر ایران از جمله عصر پهلوی اول تشکیل داده و به سبب اینکه بخش اعظمی از معماری یک شهر را شامل می‌شوند و معماری آن‌ها نیز در این زمان دست‌خوش تغییر نسبتاً زیادی می‌گردد، به تنهایی و مجزا از ابنیه دولتی اهمیت می‌یابند. رویکردهای معماری بخش خصوصی (و دولتی) اعم از معماری مبتنی بر تداوم سبک تهران،

شیوه معماری باستانی، معماری مبتنی بر سبک معماری پیش از مدرن و مدرن اولیه، معماری مطابق با شیوه نئوکلاسیک و معماری قرن نوزدهم اروپا، تحت تأثیر عوامل مختلفی شکل گرفته که یک گروه از آن‌ها؛ اندیشه‌ها، برنامه‌ها و اهداف دولتی بوده است. به لحاظ ویژگی‌های خاص دولت در این زمان و اهمیت فاکتورهای حکومتی، در این مقاله به بررسی نقش و تأثیر این فاکتورها در معماری بناهای خصوصی پرداخته می‌شود. حتی بخشی از معماری مردمی امروز نیز ریشه در این عوامل و شرایط و تحولاتی دارد که در آن دوره توسط دولت فراهم شده یا ادامه یافته است. بنابراین مطالعه و شناخت آن‌ها ضرورت می‌یابد. برای دستیابی به این فاکتورها، روش‌های تحقیق تاریخی و علی به کاررفته‌اند. جست‌وجو و شناسایی عوامل حکومتی نشان می‌دهد که این عوامل دارای دو جنبه بوده‌اند: بعد غیر فیزیکی و بعد فیزیکی. فاکتورهای غیر فیزیکی شامل سیاسی-برنامه‌ای، سیاسی-نظامی، اقتصادی-برنامه‌ای و فرهنگی-اجتماعی و عامل فیزیکی عبارت از کالبد شهری، کالبدی و فنی بوده‌اند. این عوامل در راستای مدرن‌سازی طبق‌الگوهای غربی عمل کرده‌اند و حاصل آن، اثرپذیری مستقیم از آثار دولتی تحت تأثیر شرایط و بناهای دولتی بوده یا اثرگیری از معماری غرب به سبب اوضاع ایجادشده، بوده است. البته خواست یا ناگزیر بودن اقشار مختلف جامعه برای الگوبرداری نیز از شروط این تأثیر محسوب می‌شود. بنابراین در دوره‌ی پهلوی اول، نقش عوامل دولتی، ادامه دادن تغییرات ایجاد شده و معماری‌های به وجود آمده شامل سبک تهران و معماری التقاطی قرن ۱۹ اروپا از اواسط قاجار و بروز شیوه‌های جدید در معماری مردمی عمدتاً مبتنی بر معماری غربی بوده است.

مهدی نژاد و همکاران، (۱۳۸۹) در پژوهشی به بررسی تجدید حیات گرایي و معماری معاصر ایران در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی پرداختند. در این پژوهش بازشناسی گرایش‌های تجدید حیات گرایانه و هویت گرا در معماری پس از پیروزی انقلاب اسلامی، فرصتی را برای بازانديشي در معماری معاصر ایران فراهم می‌سازد. مقاله حاضر می‌کوشد آثار طراحی شده در معماری پس از پیروزی انقلاب اسلامی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. نتیجه پژوهش، استناد به دویست نمونه اولیه، از میان آثار معماری معاصر ایران در سال‌های

پس از پیروزی انقلاب اسلامی است که از آن میان پنجاه نمونه موردی به تفصیل با رویکرد تحلیل کالبدی - محتوایی مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. چارچوب نظری پژوهش بر اساس ادبیات تخصصی موضوع ترسیم شده است. بر مبنای پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه معماری معاصر ایران، آثار فوق بر اساس پنج پارامتر کلی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. اصول انسجام طرح، مفاهیم ساختارهای فضایی، شکل و فرم بنا، مصالح در بنا، رابطه با محیط پیرامون مطالعات صورت گرفته، نشان‌دهنده آن است که گرایش‌های تجدید حیات گرایانه را می‌توان یکی از مهم‌ترین گرایش‌های موجود در معماری معاصر ایران دانست. گرایش به احیای هویت ایرانی - اسلامی یکی از مهم‌ترین اهداف این جریان است که با تأکید بر شیوه‌ها و تکنیک‌های مختلف طراحی معماری به اجرا درآمده‌اند.

قربان زاده و اسلاملو، (۱۳۹۷) در پژوهشی به بررسی عوامل تأثیرگذار بر هنر و معماری و رویکردهای آن در دوره بعد از انقلاب پرداختند. معماری ایران در طول دوره‌های گذشته همواره دارای یک روند مشخص و استمرار بوده است که در اغلب اوقات را دوره قبل و بعد از خود رابطه‌ای منطقی داشته است. این روند در دوره معاصر تداوم نیافته است و با نگاهی به معماری امروز تأثیرات این اتفاق به خوبی قابل مشاهده است و ریشه‌های آن را باید در سال‌های اوایل قرن حاضر یا حتی قبل از آن جستجو کرد. آنچه موجب ایجاد دگرگونی و تحول در معماری ایران گردیده است دگرگونی فکری و فرهنگی جامعه ایرانی است که از بعد از انقلاب رسید. در این نوشتار در ابتدا به‌طور اجمالی در مورد ویژگی‌های معماری دوره گذار و جریان‌های مختلف این دوره بحث شده و دلایل گسست معماری بررسی شده است. سپس زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر دگرگونی معماری ایرانی تعیین و دسته بندی شده‌اند.

بحث و بررسی

پس از معرفی و بیان موارد اولیه تحقیق، در این مرحله از پژوهش به شرح یافته‌ها و نتایج به دست آمده در طول مطالعات نظری و میدانی پرداخته شده است. در این راستا، براساس جمیع مطالعات محققان معماری معاصر ایران تعداد سه شاخصه در دوره پهلوی اول، دو

شاخصه در دوره پهلوی دوم و سه شاخصه در دوره پس از انقلاب استخراج و مهمترین بناهای هر سبک براساس کثرت حضور در ادبیات معماری معاصر ایران انتخاب شده اند. در واقع در ارتباط با معماری این سه دوره، تعداد ۳۰ بنا از بناهای دولتی - عمومی معاصر انتخاب شدند تا از طریق نظریات خبرگان معماری، بناهای نهایی جهت تحلیل تطبیقی انتخاب شوند. در نهایت تعداد ۵ بنا از بناهای بارزتر و شاخص تر دوره پهلوی اول ۴ بنا از دوره پهلوی دوم و ۳ بنا از دوره پس از انقلاب انتخاب و مورد بررسی قرار داده شده است. در ادامه با استفاده از روش های مورد استفاده در تحقیق، به شرح و تحلیل این بناهای دولتی - عمومی معماری معاصر ایران پرداخته و نتایج به صورت اشکال و جداول ارائه شده است.

در ابتدا نظریات معماران نخبه مولف در سه دوره پهلوی اول، دوم و پس از انقلاب در اشکال و جداولی آورده شده است. سپس مولفه های ساخت شناختی مشترک هر گرایش در دوره ی خود استخراج شده و با عنوان شاخصه ها مقوله سازی می شوند. سپس ویژگی های بناهای منتخب در هر دوره با شاخصه های مستخرج از هر دوره تطبیق داده شده تا میزان رابطه بین نظر و عمل در آن مشخص گردد.

در دوره ی پهلوی اول با توجه به مولفه های ساخت شناختی و رویکردهای مرتبط مقوله هایی با عناوین باستان گرایی، دین زدایی و غرب گرایی پدیدار می شود که نهایتا بناهای منتخب دوره ی پهلوی اول با مولفه های شاخصه باستان گرایی، دین زدایی و غرب گرایی تطبیق داده می شوند.

مؤلفه های مشترک مستخرج از نظریات مولفین معمار در دوره ی پهلوی اول مأخذ: نگارنده

دوره ها	مؤلفه های ساخت شناختی مشترک	شاخصه
پهلوی اول	ایوانهای عظیم و مرتفع ستونهای مرتفع پنجره ها و قاب های اطراف پنجره کنگره های لبه بام ارتفاع بنا به نشانه عظمت و قدرت مصالح سنگ و سیمان و آجر استفاده از موتیف های باستانی	باستان گرایی
	حذف موتیف ها و نمادهای دینی و اسلامی حذف هندسه اسلامی از پلان بنا	دین زدایی
	برون گرایی نمایش بی نقش و نقاب سازه پنجره های رو به بیرون جایگاه پررنگ راهرو و پله ها در پلان ورودی های بلند و با ارتفاع زیاد عناصر عمودی در نما ارتفاع ساختمان از زمین جهت افقی و سنگین بنا بر زمین	غرب گرایی

شاخصه های منتخب معماری پهلوی دوم مستخرج از نظریات مولفین و نخبگان
 در دوره ی پهلوی دوم با توجه به مولفه های ساخت شناختی و رویکردهای مرتبط مقوله هایی با عناوین مدرنیته و شبه مدرنیسم ایرانی پدیدار می شود که نهایتاً بناهای منتخب دوره ی پهلوی دوم با مولفه های شاخصه مدرنیته و شبه مدرنیسم ایرانی تطبیق داده می شوند.

مولفه های مشترک مستخرج از نظریات مولفین معمار در دوره ی پهلوی دوم مأخذ: نگارنده

دوره ها	مؤلفه های ساخت شناختی مشترک	شاخصه
پهلوی دوم	تکنولوژی های مدرن در سازه فضاهای عریض و طویل با استفاده از قدرت فلز و بتن اهمیت کارایی بر فرم سطوح صاف و خطوط راست در فرم بنا نماسازی محدود پنجره های کشیده افقی در نما	مدرنیته
	استفاده از عناصر کلاسیک معماری ایرانی و اسلامی احیاء هندسه معماری ایرانی و اسلامی در فرم	شبه مدرنیسم ایرانی

شاخصه های منتخب معماری پس از انقلاب مستخرج از نظریات مولفین و نخبگان

در دوره‌ی پس از انقلاب با توجه به مولفه های ساخت شناختی و رویکردهای مرتبط مقوله هایی با عناوین نمادین در نمایش هویت (هویت انقلابی، ایرانی و بومی)، جهانی شدن و سلامت محوری پدیدار می شود که نهایتاً بناهای منتخب دوره ی پس از انقلاب با مولفه های نمادین در نمایش هویت (هویت انقلابی، ایرانی و بومی)، جهانی شدن و سلامت محوری تطبیق داده می شوند.

مولفه های مشترک مستخرج از نظریات مولفین معمار در دوره ی پس از انقلاب مأخذ: نگارنده

دوره ها	مولفه های ساخت شناختی مشترک	شاخصه
پس از انقلاب	استفاده محتاطانه از زبان شکلی معماری بیگانه مطابق با هویت اسلامی انقلابی	نمادین در نمایش هویت (هویت انقلابی، ایرانی و بومی)
	استفاده از نشانه های نمادین انقلابی و اسلامی	
	انتخاب مصالح بومی سادگی مصالح بکار رفته (عدم اشرافی گری) فضا الهام از گذشته (نه تکرار) توجه به حس تعلق در فضا	
	فناوری های جدید در اجرا انعطاف پذیر و قابل گسترش	جهانی شدن
	طراحی متناسب با اقلیم طراحی فضای باز و وسیع توجه به پوشش گیاهی و درختان اصالت دادن به پیاده مداری	سلامت محوری (زیست محیطی، روانی و جسمی)، پایداری

تحلیل تطبیقی نمونه های موردی:

معماری دوره پهلوی اول:

در جدول زیر با توجه به شاخص های کیفی به تحلیل نمونه های موردی پرداخته شده است. بدین صورت که هر شاخص در نمونه پیشنهادی مورد بررسی قرار گرفته و امتیازی از ۱ تا ۵ را کسب کرده اند. و در نهایت هر شاخص از مجموع امتیازات این ۵ بنای دولتی پهلوی اول عددی بین ۵ تا ۲۵ را کسب نموده است. عدد ۲۵ بهترین وضع موجود و عدد ۵ بدترین وضع موجود را نشان می دهد. همچنین هر نمونه موردی عددی را به عنوان امتیاز شاخص مجموع بدست آورده که بیشترین عدد به معنی نزدیک بودن نمونه به بهترین شاخص هاست.

بررسی شاخصه های نمونه های موردی در دوره پهلوی اول مأخذ: نگارنده

امتیاز	ساختمان وزارت امور خارج	دبیرستان البرز	کاخ شهربانی	عمارت پست	کمپانی نفت ایران و انگلیس	نمونه شاخصه های باستان گرایی
۱۳	۱	۱	۵	۳	۳	ایوان های عظیم و مرتفع
۱۹	۱	۳	۵	۵	۵	ستونهای مرتفع
۲۰	۱	۴	۵	۵	۵	پنجره ها و قاب های اطراف پنجره
۱۳	۱	۵	۵	۱	۱	کنگره های لبه بام
۱۸	۵	۳	۴	۳	۳	ارتفاع بنا به نشانه عظمت و قدرت

امتیاز	ساختمان وزارت امور خارجہ	دبیرستان البرز	کاخ شهربانی	عمارت پست	کمپانی نفت ایران و انگلیس	نمونه شاخصه‌های باستان‌گرایی
۲۳	۵	۴	۵	۴	۵	مصالح سنگ و سیمان و آجر
۱۶	۱	۲	۵	۴	۴	استفاده از موتیف‌های باستانی
۲۱	۵	۱	۵	۵	۵	حذف موتیف‌ها و نمادهای دینی و اسلامی
۲۱	۵	۲	۵	۵	۴	حذف هندسه اسلامی از پلان بنا
۲۳	۵	۴	۵	۴	۵	برون‌گرایی
۱۳	۲	۱	۲	۳	۵	نمایش بی‌نقش و نقاب‌سازه
۲۲	۵	۲	۵	۵	۵	پنجره‌های رو به بیرون
۱۹	۵	۳	۴	۳	۴	جایگاه پررنگ راهرو و پله‌ها در پلان
۲۱	۵	۲	۵	۴	۵	ورودیهای بلند و با ارتفاع زیاد
۱۹	۳	۴	۵	۴	۵	عناصر عمودی در نما

امتیاز	ساختمان وزارت امور خارجه	دبیرستان البرز	کاخ شهربانی	عمارت پست	کمپانی نفت ایران و انگلیس	نمونه شاخصه های باستان گرایی
۱۵	۵	۲	۴	۲	۲	ارتفاع ساختمان از زمین
۲۱	۴	۵	۳	۵	۴	جهت افقی و سنگین بنا بر زمین
	۵۹	۴۸	۷۷	۶۳	۷۰	مجموع امتیاز

کیفیت	بسیار خوب	خوب	متوسط	ضعیف	بسیار ضعیف
رنگ					
امتیاز	۵	۴	۳	۲	۱

معماری دوره پهلوی دوم :

در این بخش ابتدا به تحلیل ۴ نمونه ی موردی پهلوی دوم بر اساس شاخص های تعیین کننده که بر اساس مطالعات نظری شناسایی شده است پرداخته شده است. در جدول زیر با توجه به شاخص های کیفی به تحلیل نمونه های موردی پرداخته شده است. بدین صورت که هر شاخص در نمونه پیشنهادی مورد بررسی قرار گرفته و امتیازی از ۱ تا ۵ را کسب کرده اند. و در نهایت هر شاخص از مجموع امتیازات این ۴ بنای دولتی پهلوی دوم عددی بین ۴ تا ۲۰ را کسب نموده است. عدد ۲۰ بهترین وضع موجود و عدد ۴ بدترین وضع موجود را نشان می دهد. همچنین هر نمونه موردی عددی را به عنوان امتیاز شاخص مجموع بدست آورده که بیشترین عدد به معنی نزدیک بودن نمونه به بهترین شاخص هاست.

جدول ۴-۱۰: بررسی شاخصه های نمونه های موردی در دوره پهلوی دوم مأخذ: نگارنده

امتیاز	مسجد دانشگاه تهران	موزه هنرهای معاصر تهران	ساختمان اداری جیب	ساختمان مجلس سنا	نمونه شاخصه های مدرنیته
۱۹	۵	۴	۵	۵	تکنولوژی های مدرن در سازه
۱۹	۵	۵	۴	۵	فضاهای عریض و طویل با استفاده از قدرت فلز و بتن
۱۶	۵	۳	۳	۵	اهمیت کارایی بر فرم
۱۴	۵	۱	۳	۵	سطوح صاف و خطوط راست در فرم بنا
۱۳	۵	۱	۲	۵	نماسازی محدود
۵	۱	۱	۱	۲	پنجره های کشیده افقی در نما
۱۴	۴	۵	۴	۱	استفاده از عناصر کلاسیک معماری ایرانی و اسلامی
۱۳	۳	۵	۴	۱	احیاء هندسه معماری ایرانی و اسلامی در فرم
	۳۳	۲۵	۲۶	۲۹	مجموع امتیاز

لازم به ذکر است که شاخصه های انتخاب شده در تحلیل هربخش از معماری معاصر ایران به گونه ای بوده است که با شرایط همان دوره همخوانی داشته و ویژگی های بارزتری از معماری همان دوره ارائه کرده است. برای مثال برون گرایی شاخصه ای است که معماری درون گرای ماقبل از پهلوی اول را دچار دگرگونی بارز کرد و از نشانه های آن پنجره های رو به بیرون در ساختمان های این دوره است. لذا (پنجره های رو به بیرون) در تحلیل بناهای پهلوی اول به عنوان یک شاخصه در روند غربگرایی این دوره منظور شده است. ولی در بیان رویکردهای معماری پهلوی دوم و شاخص های معماری مدرن در این دوره پنجره های رو به بیرون به عنوان شاخصه محسوب نمی شود بلکه می تواند جای خود را با پنجره های سراسری و افقی که از نمادهای معماری مدرن و سبک بین الملل است عوض نماید. در مثالی دیگر ارتفاع ساختمان در دوره پهلوی اول می تواند از نشانه های ورود تکنولوژی و معماری غرب گرا در ایران محسوب گردد ولی در دوره پهلوی دوم این شاخصه در میان شاخصه های معماری مدرن نمی تواند جای گیرد. چرا که چند دهه از ورود سازه های فلزی و بتنی گذشته و مسلما ارتفاع ساختمان نمی تواند نماد معماری مدرن محسوب گردد. در عوض در دوره پهلوی دوم می توان گفت که سطوح صاف نما می تواند شاخصه ی گویاتری برای این دوره محسوب گردد.

معماری دوره پس از انقلاب:

در این بخش ابتدا به تحلیل ۳ نمونه ی موردی در دوره پس از انقلاب بر اساس شاخص های تعیین کننده که بر اساس مطالعات نظری شناسایی شده است پرداخته شده است. در جدول زیر با توجه به شاخص های کیفی به تحلیل نمونه های موردی پرداخته شده است. بدین صورت که هر شاخص در نمونه پیشنهادی مورد بررسی قرار گرفته و امتیازی از ۱ تا ۵ را کسب کرده اند. و در نهایت هر شاخص از مجموع امتیازات این ۳ بنای دولتی در دوره پس از انقلاب عددی بین ۳ تا ۱۵ را کسب نموده است. عدد ۱۵ بهترین وضع موجود و عدد ۳ بدترین وضع موجود را نشان می دهد. همچنین هر نمونه موردی عددی را به عنوان امتیاز

شاخص مجموع بدست آورده که بیشترین عدد به معنی نزدیک بودن نمونه به بهترین شاخص هاست.

جدول ۴-۱۱: بررسی شاخصه های نمونه های موردی در دوره پس از انقلاب مأخذ: نگارنده

امتیاز	پردیس سینمایی پارک ملت	کتابخانه ملی ایران	سازمان میراث فرهنگی کشور	نمونه شاخصه های نمادین در نمایش هویت (هویت انقلابی و ایرانی و بومی)
۱۱	۴	۵	۲	استفاده محتاطانه از زبان شکلی معماری بیگانه مطابق با هویت اسلامی انقلابی
۱۰	۱	۵	۴	استفاده از نشانه های نمادین انقلابی و اسلامی
۱۱	۱	۵	۵	انتخاب مصالح بومی
۱۱	۱	۵	۵	سادگی مصالح بکار رفته (عدم اشرافی گری) فضا
۱۰	۲	۴	۴	الهام از گذشته (نه تکرار)
۱۳	۴	۵	۴	توجه به حس تعلق در فضا
۱۳	۵	۵	۳	فناوری های جدید در اجرا
۱۴	۵	۵	۴	انعطاف پذیر و قابل گسترش

امتیاز	پردیس سینمایی پارک ملت	کتابخانه ملی ایران	سازمان میراث فرهنگی کشور	نمونه شاخصه های نمادین در نمایش هویت (هویت انقلابی و ایرانی و بومی)
۱۳	۳	۵	۵	طراحی متناسب با اقلیم
۱۴	۴	۵	۵	طراحی فضای باز و وسیع
۱۱	۲	۵	۴	توجه به پوشش گیاهی و درختان
۱۳	۴	۵	۴	اصالت دادن به پیاده مداری
	۳۶	۵۹	۴۹	مجموع امتیاز

نتیجه‌گیری

با توجه به امتیازات کسب شده می‌توان نتیجه گرفت که از بین ۵ نمونه از بناهایی که در دوره پهلوی اول مور بررسی قرار گرفت کاخ شهربانی دارای رتبه کیفی بالاتر از سایر نمونه‌ها بوده است و امتیاز این نمونه بیانگر این است که این بنا تمامی شاخصه‌های مورد نظر از شاخصه‌های بناهای پهلوی اول را داراست. به همین شکل بنای دبیرستان البرز با وجود اینکه یکی از بناهای شاخص دوره پهلوی اول می‌باشد ولی در مقایسه‌ای تطبیقی شاهد این هستیم که دارای امتیاز کیفی پایین‌تر از سایر بناها بوده است و این نشانگر این است که شاخص‌های معماری پهلوی اول را تا حدود کمی در خود داراست. همچنین شاخصه‌های برون‌گرایی و استفاده از مصالح سنگ و سیمان و آجر شاخص‌هایی هستند که امتیاز ۲۳ را به خود اختصاص داده‌اند و این نشان‌دهنده این است که این‌ها شاخصه‌های اصلی در معماری بناهای دولتی دوره پهلوی اول می‌باشند.

در بررسی و تحلیل نمونه‌های دوره پهلوی دوم شاهد این هستیم که شاخصه‌های (تکنولوژی مدرن در سازه) و (فضاهای عریض و طویل با استفاده از قدرت فلز و بتن) بیشترین امتیاز کسب شده را دارند و این نشان‌دهنده این است که این موارد در این دوره بیشترین تاثیر را در بناها داشته است. از طرفی از میان نمونه‌های انتخابی مسجد دانشگاه تهران توانسته بیشترین امتیاز را کسب کند و دلیل اصلی آن این است که این بنا هر دو مولفه از مولفه‌های بارز معماری پهلوی دوم را در خود جای داده است و به بیانی ساده تر هم معماری مدرن و هم مدرنیسم ایرانی را سرلوحه کار قرار داده است تا بتواند در میان نمونه‌های انتخابی شاخص‌ترین بنا از لحاظ دارا بودن ویژگی‌های معماری دوره پهلوی دوم را داشته باشد.

در بررسی تحلیلی نمونه‌های دوران پس از انقلاب نیز مجموع امتیازهای کسب شده نشانگر این است که کتابخانه ملی ایران مطابقت بیشتری با شاخصه‌های مطرح معماری این دوره داشته است. لازم به ذکر است که انتخاب نمونه‌های موردی به گونه‌ای بوده است که سال‌احداث آن‌ها در دهه‌های متفاوت از انقلاب اسلامی بوده باشد تا بتواند دید کلی و جامع‌تری از بناهای این دوره را به تصویر بکشد. از این رو سازمان میراث فرهنگی که در

سال های اول انقلاب اسلامی (البته با تصحیح و تغییر پلان های بنا در سال ۱۳۶۶) می توانست بیانگر خوبی برای سال های ابتدایی انقلاب باشد. همچنین بنای کتابخانه ملی ایران نیز به دلیل ماهیت انتخابی این بنا قابل توجه بود چرا که در مسابقه معماری برای احداث کتابخانه ملی ایران شاهد طرح هایی هستیم که نظر بسیاری از منتقدان را بیشتر از بنای حال حاضر به خود جلب کرده است ولی به نظر می رسد رویکردهای مهم و انقلابی در این سال ها مهم ترین عاملی است که توانسته نظر داوران را به خود جلب نماید. از این رو شاهد این هستیم که در جدول تحلیلی نیز این بنا بیشترین مطابقت را با شاخصه های دوره انقلاب داشته است. در پایان نیز بنای پردیس سینمایی پارک ملت تهران نیز قابل توجه بوده است چرا که این بنا علاوه بر نمایش بی پرده تکنولوژی و مدرنیته رویکردی کاملاً مدرن‌گرایانه را از خود به نمایش گذاشته است و امروزه بخصوص در سال های اخیر معماری ایران شاهد بروز چنین بناهایی با ظاهر و فضاهایی کاملاً متفاوت از معماری ایرانی هستیم که اکثراً نیز نمونه های موفق می باشند. از طرفی شاخصه های انعطاف پذیری و گسترش، طراحی متناسب با اقلیم و طراحی فضای باز و وسیع بیشترین امتیاز را در میان سایر شاخصه ها کسب کرده اند که می تواند به نوبه خود در معماری این دوره قابل توجه قرار بگیرد.

منابع و ماخذ

۱. آپهام پوپ، آرتور. ۱۳۵۵. ترجمه عیسی صدیق. هنر ایران در گذشته و آینده. تهران: نشر مدرسه عالی خدمات جهانگردی و اطلاعات
۲. آتینگهاوزن، ریچارد. ۱۳۷۹. رویین پاکباز و هرمز عبداللهی. اوج های درخشان هنر ایران. تهران: نشر آگه.
۳. آثار ایران، آندره گدار... [و دیگران]، ۱۳۷۵، ترجمه ابوالحسن سروقد مقدم، مشهد، آستان قدس رضوی.
۴. آرنهایم، رودولف، پویه شناسی صور معماری، ۱۳۸۶ ترجمه مهرداد قویمی بیدهندی. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
۵. اژدری، عباس، ساختمان خانه‌های ارزان در ایران، آرشیوتکت، ۱۳۲۶، شماره ۴.
۶. اسلامی، غلامرضا و شفیعی، میثم. تبیین تأثیر شناخت‌شناسی در عرصه های هنر و معماری، هویت شهر، شماره سی و دوم / سال یازدهم / زمستان ۱۳۹۶، (صفحه ۷۴)
۷. اسماعیلیان، بهنام، نقد آثاری از معماری معاصر ایران، ۱۳۸۷، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهر سازی و معماری.
۸. اعتصام، ایرج. ۱۳۷۹. بررسی تطبیقی معماری و شهرسازی معاصر ایران با اروپا. مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، نشر سازمان میراث فرهنگی کشور، ج ۳، تهران
۹. آموزش معماری، مصاحبه با بهمن پاک‌نیا، هنر و معماری، ۱۳۵۲، شماره ۱۷.
۱۰. انتقاد از دو صاحب نظر ایرانی به مقاله معماری ایران در دانشنامه ایرانیکا، معمار، ۱۳۸۱، شماره ۱۶.
۱۱. آنتونیادس، آنتونی‌سی، بوطیقای معماری، ۱۳۹۱، ترجمه احمدرضا ای، جلد اول، تهران، انتشارات سروش.
۱۲. آنتونیارس، آنتونی‌سی، بوطیقای معماری (جلد اول و دوم)، ۱۳۸۱، مترجم، احمدرضا آی، انتشارات صدا و سیما.
۱۳. بانی مسعود، امیر، ۱۳۸۸. (معماری معاصر ایران: درتکاپوی بین سنت و نوگرایی)، نشر هنر معماری قرن، تهران.

۱۴. بانی مسعود، امیر، معمار معاصر ایران (در تکاپوی بین سنت و مدرنیته)، ۱۳۹۱، چاپ پنجم، نشر هنر و معماری قرن.
۱۵. باور، سیروس، معماری در دوره پهلوی دوم، مجله معماری و فرهنگ، دوره ی تابستان و پاییز ۱۳۸۳
۱۶. بذرافکن، کاوه، اکبری، علی اکبر، تهرانی، فرهاد، سلطان زاده، حسن، ۱۳۹۶، بازشناسی نگرشی به زمینه در بناهای ساخته شده در میدان مشق تهران در دوره پهلوی اول، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، سال هشتم شماره سی ام.
۱۷. پاکدامن، ناصر، نگاهی کوتاه به شیوه‌های گرایش معماری در تهران، کتاب تهران، ۱۳۷۶، جلد پنجم و ششم.
۱۸. پاکدامن، ناصر، یادنامه وارطان هوانسیان، ۱۳۶۲، تهران، جامعه مشاوران ایران.
۱۹. پاکزاد، جهانشاه، مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، ۱۳۸۵، تهران، انتشارات شهیدی.
۲۰. پور جعفر، محمد رضا، رضا اکبریان، مجتبی انصاری، حسن علی پورمند. ۱۳۸۶. رویکرد اندیشه ای در تداوم معماری ایران. مجله صفا ۹۰- ۴۵
۲۱. حسن پور، ناصر، سلطان زاده، حسین. (۱۳۹۵). عوامل پس زمینه تحولات معماری معاصر ایران در دوران پهلوی دوم و مقایسه تطبیقی آن با ترکیه. باغ نظر، ۱۳(۴۴)، ۳۹-۵۲.
۲۲. فرآیند طراحی فرم و فضای معاصر، ۱۳۹۳، تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
۲۳. شیبانی، محمدعلی، پیدایش فکر تهیه ساختمان‌های دسته جمعی ارزان‌بها در ایران، آرشیوتکت، ۱۳۲۵، شماره ۱.
۲۴. شیرازی، محمد رضا. ۱۳۸۶. نظریه های پسامدرن در معماری. تهران: نشر نی.
۲۵. شیرمبک، ایگون، ایده، فرم و معماری، ۱۳۷۷، ترجمه سعید آقایی، سید محمود مدنی، انتشارات هنر و معماری.
۲۶. صارمی، علی اکبر. تابستان ۱۳۷۵. جای پای معماری جدید ایرانی در آتلیه های دهه ۴۰. مجله آبادی، ۶(۲۱): ۶۱- ۵۴
۲۷. مهدی نژاد، محمد جواد، خبری، محمد علی، عسگری مقدم، رضا، تجدیدحیات گرایمی و معماری معاصر ایران در سال های پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ۱۳۸۹، نشریه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره ۱ شماره ۲، ۹۵- ۱۰۲

۲۸. نصر، سید حسین، هنر قدسی در فرهنگ ایران، ۱۹۷۱، میزگرد خاوره میانه.
۲۹. مهندسین مشاور نقش جهان پارس، ۱۳۸۷، ۷۵ سال تجربه بناهای عمومی و نقد آثاری از معماری معاصر ایران، نشر سمت.
۳۰. نقی زاده، محمد، رابطه هویت «سنت معماری ایران» با «مدرنیسم» و «نوگرایی»، هنرهای زیبا ۱۳۷۹
۳۱. ویلبر، دونالد و لیزا گلمبک. ۱۳۷۴. کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی. معماری تیموری در ایران و توران. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور
۳۲. ویلبر، دونالد. ۱۳۴۸. مهین دخت صبا. باغ‌های ایرانی و گوشک‌های آن. تهران: بنگاه ترجمه و نشر
33. Banimasoud, A. (2011) *Iran Contemporary Architecture*, Tehran: Art & Architecture Century Publication.
34. Bruner, J. S. (1962). *The Conditions of Creativity*. In *Contemporary Approaches to Creative Thinking*. et al. ed. H. Gruber, New York: Atherton, 1-30, 1962.
35. Burke, Sheridan, ICOMOS: Twentieth Century Heritage International Scientific Committee” in *Conservation of Modern Architecture* edited by suan Macdonald, Kyle Normandin, Bob Kinderd, Donhead, 2007
36. Diba, Kamran, *Buildings and Projects*, Stutgard, Hatje, 1981
37. Durling, D. (1996). *Virtual Personalities*. In *4D Dynamics Conference on 'Design & Research Methodologies for Dynamic Form'*, Editor- Alec. Robertson, Proc. 4D Dynamics, De Montfort University, Leicester. UK Revised Edition (1996) ISBN 1857211308. <http://nelly.dmu.ac.uk/4dd//synd4.html>
38. Ghiaei, Heidar, *Senate house, Paris, Architect*, 1976
39. Laugier, Marc-Antoine, *Entretiens, sur l' Architecture*, 1983-72
40. Medawar, P. B. (1969). *Induction and Intuition in Scientific Thought*. Philadelphia: American Philosophical Society. Independence Square, 1969.
41. Miller, Sam F. *Design Process: A Primer for Architectural and Interior Design*. J, hn Wiley & Sons Ltd. 1995.
42. Shabani H. *Instructional skills: Methods and techniques of teaching*. 22nded. Tehran: Samt; 2008: 225-6